

УДК 323

Щедрова Г. П.,  
м. Сєверодонецьк  
Тиркус Ю. С.,  
м. Івано-Франківськ

## КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНОГО ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

*Аналізуються теоретичні засади європейської інтеграції. Серед політичних дослідницьких парадигм розглядаються федералізм, функціоналізм, неофункціоналізм, транснаціоналізм, ліберальний міжурядовий підхід.*

**Ключові слова:** політичні концепції інтеграції, європейська інтеграція, федералізм, функціоналізм, неофункціоналізм, транснаціоналізм.

Друге десятиліття ХХІ століття безсумнівно стане знаковим для політологів у процесі розуміння, спробі розробок пропозицій щодо теоретико-методологічного наповнення численних лагун політичного процесу європейської інтеграції України та аналізу факторів, які впливають на його якість та інтенсивність. Політика «багатовекторності», що реалізовувалася політико-владною елітою України з самого початку здобуття незалежності, протягом понад 20 років, призвела до підвищення рівня соціально-політичної напруженості та зумовила венчурний характер політичного процесу в Україні. У свою чергу, євроінтеграційні прагнення громадян країни стали потужним каталізатором формування вимог щодо докорінної трансформації та демократизації політичної влади у 2013 році. Процеси, які розпочалися в країні, повинні призвести до інституціоналізації зв'язків України з зовнішнім світом, сприяти швидкому та системному реформуванню політико-економічної системи, підвищити рівень консолідації української нації навколо європейських (демократичних) цінностей. Саме тому існує гостра потреба та суспільний запит на дослідження переваг та загроз, які можуть виникати у процесі інтеграції України з ЄС.

Важливість та науково-практична цінність подібних політологічних досліджень підтверджуються поступовим розгортанням вивчення вітчизняними вченими політико-інституціональних засад цього актуального процесу сьогодення.

У науковій літературі термін «інтеграція» (від лат. *integro* – відновлення, об'єднання в єдине ціле) визначається як процес і результат взаємозв'язку, взаємодії, зближення та об'єднання в єдине ціле будь-яких частин, елементів країн, їхніх економік, соціальних і політичних структур, культур, соціальних і політичних груп, етносів, партій, рухів, організацій [13, с. 88].

У словнику англійської мови Мерріам-Вебстера подається таке визначення цього терміну: «Інтеграція – це дія або процес, при якому різні групи (або раси) об'єднуються на рівній основі в єдине суспільство або організацію». Відповідно, «інтегрувати» означає «формувати або поєднувати в єдине ціле» [25].

В українському політологічному словнику міститься наступне трактування категорії «інтеграція»: «Інтеграція – це сукупність політичних процесів, спрямованих на консолідацію, злиття суспільних, політичних, військових, економічних структур або етносів у рамках однієї держави чи кількох держав з метою протидії деструктивним внутрішнім і зовнішнім чинникам» [12, с. 114].

Відомий політолог Дж. Сарторі під інтеграцією розуміє певний кінцевий результат, або процес, або функцію, здійснювану відповідними агентами - державами, партіями, групами інтересів тощо. Однак він застерігає, що в західних політичних системах термін «інтеграція» не застосовується до будь-якого виду «з'єднання» і будь-якого типу «злиття». Так, американські вчені, здебільшого, заперечують, що інтеграція має хоч якесь відношення до «одноманітності, що нав'язується примусово». Навпаки, вони схильні вважати, що для інтеграції необхідне плюралістичне суспільство і що вона, у свою чергу, породжує його. І безумовно для того, щоб домогтися максимального рівня єднання і згуртованості при мінімальному використанні примусу, має бути інтегруючий агент [15, с. 72].

У роботі «Політична динаміка європейської економічної інтеграції» Л. Ліндберг визначає інтеграцію наступним чином: «Це процес, за допомогою якого нації утримуються від бажання і здатності проводити незалежну один від одного зовнішню і в ключових аспектах внутрішню політику, прагнучи натомість приймати спільні рішення, або ж делегувати процес прийняття рішень новим центральним органам. Інтеграція – це процес, за допомогою якого політичні актори в різних галузях намагаються переорієнтувати свої очікування і політичну активність на новий центр» [24, с. 6].

У сучасній науковій літературі виділяють такі основні види інтеграції:

1) в залежності від предмета можлива політична, економічна, науково-технічна інтеграція;

2) ґрунтуючись на географічних ознаках, виділяють глобальну, регіональну, субрегіональну інтеграцію;

3) за принципом розширення інтеграція може бути «вшир» (коли збільшується кількість членів) або «вглиб» (коли посилюються інтеграційні процеси серед тих самих членів) [9, с. 251].

Вважається, що ретроспективу поняття «політична інтеграція» прослідкував американський економіст Ф. Махлуп. На його думку, воно з'явилося не раніше 1942 р., хоча інтеграційні процеси відбувалися і раніше. З часом дане поняття почало використовуватися в галузі міжнародних економічних відносин. А в політологічних дослідженнях поняття «політична інтеграція» увійшло до наукового обігу на початку 50-х рр. минулого століття [Цит. за: 10].

«Словник політичного аналізу» за редакцією Дж. Плено, Р. Рігза та Х. Робін визначає політичну інтеграцію як «процес, за допомогою якого дві або більше політичних одиниць посилюють між собою контакти у напрямку взаємної співпраці». В якості бажаного або логічного кінцевого результату інтегративного процесу часто розглядається політичне об'єднання. Політична інтеграція вимагає формальних чи неформальних інститутів для прийняття спільних рішень. Крім того, інтеграція припускає високий рівень ведення справ (transactions) між політичними одиницями, а також зростаюче усвідомлення спільності інтересів і цінностей» [29, с. 65].

Цікавим для нас є визначення політичної інтеграції Е. Хаасом, на його думку, це «процес, у ході якого громадян переконують переорієнтувати свою політичну лояльність і активність з держави на новий центр, інститути якого володіють або претендують на володіння вищою юрисдикцією над існуючими національними державами» [22, с. 369]. А К. Дойч писав: «Під політичною інтеграцією ми розуміємо формування в межах даної території «почуття спільності», а також необхідних відносин та інститутів» [20, с. 58].

Необхідно зазначити, що європейська інтеграція в сучасному розумінні – це явище ХХ ст. У цей період такі науковці, як Ж. Монне, П.-А. Спаак, К. Аденауер зазначали, що для європейців «європеїзм» є найконструктивнішою ідеєю століття, а логіка потребує від них об'єднання зусиль, досвіду, енергії, навичок у спільних інтересах [14, с. 10].

У післявоєнній Європі поняття регіональної інтеграції почало означати процес уніфікації. Вчені вважають, що регіональна інтеграція є наступним, після національної, етапом спільного процесу. Досягнувши високих

кондицій національної державності, розвинені країни таким чином переходять на вищий щабель свого розвитку [16, с. 65].

Після завершення Другої світової війни необхідність євроінтеграції актуалізувалася, що пов'язували з важливістю економічного відновлення континентальних країн (Велика Британія, яка постраждала менше за інші країни, уникала євроінтеграційних процесів, намагаючись будувати більш тісні відносини із США та країнами Британської Співдружності) та зі створенням сучасної ефективної системи колективної безпеки. Над проектом інтегрованої Європи працювала група відомих політиків, економістів, учених у складі К. Аденауера, Дж. Бека, Дж. В. Бесса, А. де Гаспері, С. Мансхольта, Р. Маржоліна, Ж. Монне, П.-А. Спаака, А. Спінеллі, В. Хольштейна. Результат їхньої роботи було озвучено 5 травня 1950 р. в Декларації Міністра зовнішніх справ Франції Р. Шумана.

Саме ця концепція (з уточненнями і доповненнями) лягла в основу всього подальшого розвитку європейської інтеграції. Її основні положення, на думку російського політолога-міжнародника Ю. Борка, можуть бути сформульовані таким чином:

1. Замість Європи, роз'єднаної націоналістичними чварами, соціальними конфліктами і тоталітарними ідеологіями, має бути створена єдина демократична і миролюбна Європа. Іншої альтернативи у європейських народів немає. Ініціаторами створення нової Європи мають стати західноєвропейські держави, що керуються принципами демократії, економічного добробуту та соціального консенсусу, принципами миру і рівноправного співробітництва.

2. Європа не буде створена відразу або за єдиним планом. Вона будуватиметься на основі конкретних досягнень, завдяки яким виникне спочатку фактична солідарність, що поширюватиметься на нові галузі спільної діяльності.

3. Будівництво єдиної Європи має бути розпочато в сфері економіки. Не будучи самоціллю, економічне співробітництво найбільшою мірою відповідає повсякденним практичним потребам учасників, сприяє зростанню добробуту народів, і в той же час менше стосується таких уразливих сфер державного суверенітету, як національна безпека, оборона, зовнішня політика тощо.

4. Рух до єдиної Європи не може не бути поетапним – від початкових і обмежених форм регіональної інтеграції до більш складних і широкомасштабних. Об'єднання вугілля і сталі – це початок просування до «економічного співтовариства», «перший етап європейської федерації». Пізніше цей загальний принцип був конкретизований у вигляді такої схеми: від митного союзу і спільного ринку товарів – до єдиного

внутрішнього ринку з вільним рухом товарів, послуг, капіталів та осіб – потім до економічного і валютного союзу – і нарешті, до політичного союзу.

5. Найважливішою умовою успішного просування до єдиної Європи є формування правової бази інтеграції та системи загальних інститутів, що мають почасти міждержавний, почасти наднаціональний характер, тобто наділених правом прийняття обов'язкових рішень і правом контролю за їхнім виконанням державами і всіма іншими учасниками інтеграційного процесу [3, с. 46].

Практичне втілення ця доктрина знайшла 18 квітня 1951 р. у Парижі, коли шість держав (Франція, ФРН, Італія, Бельгія, Нідерланди і Люксембург) підписали Договір про заснування Європейського співтовариства вугілля та сталі (ЄСВС) («Паризький договір»), що набрав чинності 23 липня 1952 р.

З другої половини ХХ ст. теоретичні засади європейської інтеграції можна згрупувати в «економічний» і «політичний» напрями. Дослідження європейських інтеграційних процесів у рамках економічних та політичних теоретико-методологічних підходів викликане тією констатацією, що ЄС притаманні дві основні інтеграційні площини: економічна та політична. Так, економічна площина ЄС проявляється у процесі загальної економічної інтеграції ЄЕС, становлення економічного і валютного союзу (ЕВС) ЄС, формування спільного ринку. Натомість щодо сфери політичної інтеграції, то вона є більш складним процесом і містить у собі питання спільної зовнішньої, безпекової та оборонної політики. Тому одночасне поєднання або навіть синтез у собі різних інтеграційних підходів може бути особливо корисним за умов нових викликів європейській інтеграції.

Серед економічних теорій інтеграції необхідно виділити ринковий підхід, заснований на принципах лібералізму, та ринково-інституціональний підхід, в основу якого покладено методологію інституціоналізму, яка почала формуватися в економічній теорії наприкінці ХІХ ст. Розглянемо ці підходи детальніше.

Зародження інтеграційних процесів у 50-х рр. ХХ ст. було пов'язано, перш за все, із необхідністю створення позитивного економічного клімату на європейському континенті. Ця вимога була зумовлена економічною кризою післявоєнного періоду, остаточним розвалом колоніальної системи, високими темпами росту економіки США, а також появою Ради економічної взаємодопомоги (яка об'єднала держави соціалістичного табору – Албанію, Болгарію, Угорщину, НДР, СРСР, Польщу, Румунію, Чехословаччину, Югославію), яка відрізала країни Центрально-Східної Європи від торгівлі з іншими європейськими країнами, що не мали

членства у РЕВ. Тому виникла нагальна потреба передусім у економічній інтеграції, яка призводила до торговельної та платіжної лібералізації. Французький економіст М. Алле писав, що одним із прийнятих правил для тісної економічної інтеграції між демократичними суспільствами є правило вільного ринку [21, с. 8]. Цілком зрозуміло, що принципи ліберального врегулювання суспільно-економічних відносин на практиці пов'язані із втручанням держав у господарські відносини.

Представники ринково-інституціонального напряму намагаються знайти компроміс між ринковими та державними регуляторними механізмами міжнародної економічної інтеграції. На відміну від представників ринкового підходу інституціоналісти визнають, що інтеграція національних господарств не може бути досягнута одними лише ринковими методами. На думку представників цієї концепції, інтеграція є втіленням певної єдності економічних і політико-правових аспектів [17, с. 12].

Ще в середині 60-х рр. XX ст. деякі французькі, англійські та італійські економісти піддали критиці неоліберальні підходи до дослідження інтеграції і запропонували так званий «структурний підхід». Погляди представників зазначеного підходу істотно різняться між собою. Однак є те, що їх об'єднує: по-перше, надто критична позиція щодо традиційної теорії міжнародної торгівлі; по-друге, прагнення виявити структурний аспект інтеграційного процесу. Для представників цього підходу справжня інтеграція – це дещо більше, ніж просто об'єднання кількох економік. Вона можлива лише на стадії економічного союзу, коли відбувається взаємопроникнення національних господарств, що є невід'ємною частиною невідворотного процесу зміни їхньої структури. «Під інтеграцією, – пише П. Стрітен, – слід розуміти спільну політику зайнятості, спільну монетарну і фінкальну політику, а також спільну антимонопольну політику» [28, с. 16]. Інакше кажучи, для повної інтеграції важливе не стільки забезпечення абсолютної свободи руху товарів і факторів виробництва, тобто свободи для ринкового механізму, скільки координація економічної політики держав, що мають за мету пом'якшити нерівномірність економічного розвитку окремих країн інтеграційного комплексу й окремих регіонів усередині цих країн, а також забезпечити усталеність національних платіжних балансів.

Узагальнюючи, необхідно зазначити, що прихильники економіко-теоретичного підходу до дослідження європейських інтеграційних процесів головну причину появи ЄС вбачають саме в бажанні створення митного союзу. Серед представників цього підходу так і не склалося єдиної точки зору щодо природи і мети інтеграції. Деякі з них ототожнювали

регіональну інтеграцію передусім із поверненням до ідеалів вільної торгівлі, а сама інтеграція, на їхню думку, повинна зводитися лише до відміни різних обмежень, що заважають вільному переміщенню товарів і послуг. Інші ж виявилися прибічниками інтенсифікації інтеграційного процесу, причому в різних сферах, і розглядали створення європейського ринку як єдиний шлях для досягнення всезагального добробуту в рамках всієї Європи.

Що стосується політичних концепцій інтеграції, то серед них необхідно назвати федералізм, функціоналізм, неофункціоналізм, транснаціоналізм, ліберальний міжурядовий підхід. Історично першим підходом, який оформився в теорії інтеграції, був федералізм. Його ідеї містилися ще в концепціях М. де Сюлі, Ш. де Сен-П'єра, Р. Куденхова-Калергі, А. Бріана. До представників сучасного федералізму відносять Дж. Елезера, А. Етціоні, А. Спінеллі, К. Фрідріха, які характеризують федералізм як «договірну відмову від централізму, структурно оформлену дисперсію повноважень між різними центрами, законні повноваження яких гарантуються конституцією» [11, с. 42-43]. Міжнародна інтеграція на шляху федералізму розглядається за аналогією з «внутрішніми режимами» держав, побудованими на принципах федерального устрою, тобто на основі етатистської моделі. В основі цієї моделі лежить кілька принципів, які розкривають її сутність. По-перше, це подвійне громадянство в умовах існування центрального і регіонального урядів. По-друге, різноманіття ролі регіональних урядів. По-третє, циклічність зміни сили і ролі регіональних урядів. По-четверте, це походження федералізму, яке має два джерела і, відповідно, дві мети: вплив центроспрямованих сил і проблем, до яких призводить федералізм як засіб проведення єдиної політики; вплив відцентрових сил, у результаті якого федеративні ознаки формуються з метою запобігання розпаду суспільства [18, с. 246].

Отже, федералізм відстоює думку, що в основі взаємовідносин між країнами, які інтегруються, повинна бути модель союзної держави, утворення якої одночасно розглядається і як кінцевий продукт, результат інтеграції. На думку Ч. Пентланда, що була озвучена в роботі «Міжнародна теорія та європейська інтеграція», кінцевою метою інтеграції є створення наднаціональної держави відповідно до принципів централізації і передачі політичних повноважень на найвищий рівень [27, с. 147]. Прихильники федералізму обґрунтовують необхідність існування інституційного утворення, яке впливає як на взаємовідносини між країнами, що інтегруються, так і на розподіл повноважень між ними, з одного боку, і над інституційним утворенням, з іншого. Тобто сутність федералізму полягає в децентралізації влади усюди, де це необхідно, що, у свою чергу, покладено

у основу принципу субсидіарності, який міститься у основоположному документі ЄС – Маастрихтському договорі.

Недоліком класичного федералізму можна назвати те, що його прихильники вважали можливим швидке інституційно-конституційне оформлення об'єднання держав. Подолати недоліки федералізму була покликана концепція функціоналізму.

Засновники функціоналізму (Р. Вульф, Д. Мітрані, П. Райнш, П. Тейлор) відстоювали ідею «функціональної альтернативи» в системі міжнародних відносин, метою якої є світова єдність. Відповідно міжнародна інтеграція (на думку функціоналістів, вона є процесом поступового переходу від традиційної міждержавної системи відносин до функціонального співтовариства, в основі чого міститься перерозподіл владних повноважень, їхнє делегування окремими державами наддержавній структурі, що створюється, та має функціональну ефективність) повинна бути деполітизованою, а її ефективність залежить від зосередження зусиль на спільних для країн питаннях добробуту як всесвітнього, так і національного. Наслідком деполітизованої інтеграції повинно стати створення функціональних організацій з делегованими державами повноваженнями, а кінцевим продуктом – утворення «функціональної системи, елементи якої можуть почати працювати й без загальної політичної надбудови» [7, с. 31]. Д. Мітрані виступає проти ідеї створення федерації та управління континентального масштабу і доводить недоцільність утворення статичного і штучного, територіально обмежувального федеративного об'єднання, визначаючи це як «оману федералізації» [26]. Він стверджує, що міжнародні організації набувають вагомий ролі та значення і стають новими суб'єктами міжнародних відносин, формуючи мережу в контексті динамічної трансформації системи міжнародних відносин.

Кінцевим продуктом інтеграції є створення функціональної системи, елементи якої можуть почати працювати і без загальної політичної надбудови. Узагальнюючи, необхідно зазначити, що мета функціоналістської ідеї полягала у попередженні політичних розбіжностей шляхом поширення мережі міжнародних агентств, націлених на інтеграцію життєвих інтересів усіх націй.

Серед недоліків функціонального підходу можна назвати такі: проголошувана децентралізація із засобу максимальної демократизації перетворилася на самоціль, що призвело до розсіювання зусиль та відповідальності створюваних організацій; для держав-членів ЄС виявилось досить проблемним віддати частину свого суверенітету (особливо в політичній та військовій сферах) наднаціональним структурам;



абсолютна деполітизація стала неможливою внаслідок інклюзивності політичної сфери у XX ст.

У 60-70-х рр. XX ст. формується концепція неофункціоналізму, розробники якої прагнули, з одного боку, подолати прорахунки двох попередніх концепцій, а з іншого, – мінімізувати кризові явища, що були характерні для розвитку ЄС у 1970-х рр. Зокрема, йшлося про крах Бреттон-Вудської валютної системи в 1971 р., а також дві енергетичні кризи, які викликали застій в економіці Західної Європи. Багато урядів навіть запроваджували кількісні та технічні обмеження на імпорт продукції з інших країн ЄЕС. У цей час у ЗМІ регулярно з'являлися публікації під такими заголовками, як, наприклад, «З єдиною Європою покінчено», «У смертного одра Європи» [3, с. 50]. Таким чином, неофункціоналісти мали запропонувати шляхи подолання цієї кризи.

Л. Ліндберг, А. Маршаль, Е. Хаас, Ф. Шміттер відстоюють ідею, згідно з якою потреби співробітництва в тому чи іншому секторі економічної, соціальної чи культурної діяльності здатні викликати ефект ланцюгової реакції в інших, що, в свою чергу, призведе до необхідності створення спеціалізованих наднаціональних інститутів для їхньої координації і таким чином – до прискорення процесу політичної інтеграції. При цьому починати слід з обмежених економічних проєктів, які сприймаються набагато легше, ніж «великі політичні повороти». Оскільки для їхнього здійснення від держав не потрібно відмови від власної політики, а достатньо лише простої подібності інтересів в конкретній області, остільки і домогтися його відносно легше. Разом із тим неофункціоналісти підкреслюють необхідність структурних умов успіху інтеграції, яким повинні відповідати держави (наприклад, політичний плюралізм, консенсус щодо фундаментальних цінностей), а також відзначають, що логіка функціональної інтеграції носить не механічний, а імовірнісний характер, і сам цей процес залежить від безлічі чинників [18, с. 244].

Е. Хаас розвинув концепцію «переливів» (spill-over), започатковану Д. Мітрані, які відбувалися у функціональному, політичному та географічному напрямках [23]:

– «технічний/функціональний перелив» пояснював процес, за допомогою якого співробітництво в одній узгодженій сфері буде вимагати подальшого співробітництва в іншій суміжній сфері. Наприклад, функціональна інтеграція в Європі розпочалась з ключового сектора економіки – вугледобування та сталеваріння, а отже, зі створення ЄОВС. Таким чином, інтеграція у даному секторі економіки привела до подальшої економічної інтеграції та підписання у 1957 р. Римських угод про заснування Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) і Європейського співтовариства з атомної енергії (Євратом);

– «політичний перелив» пояснював зміну в очікуваннях і діях індивідуумів, які могли з'явитися у відповідь на нову політику, що виникає на європейському рівні. Також передбачалося створення наднаціонального уряду, представники якого були б незалежними від національних урядів і могли б об'єктивно спрямовувати подальший процес європейської інтеграції;

– «географічний перелив» пояснював вплив, який Спільнота мала на держав-нечленів, не змінюючи наявні торговельні зв'язки; а також поступове розширення ЄС (з 1973 р. і до сьогодні ЄС переживає вже другу фазу шостого розширення і має своєму складі 28 держав, останньою із яких стала Хорватія).

Представники концепції транснаціонального підходу Р. Коохейн і Дж. Най у своїй праці «Транснаціональні відносини та світова політика» зазначали, що держава як джерело і носій легітимної політичної влади почала втрачати свою роль. У глобалізованому світі виникли нові форми політичної організації, міжнародного права та нові центри економічної і політичної влади. Поряд з національними державами провідними акторами міжнародних відносин стали не менш, а іноді і більш впливові гравці: міжнародні урядові та неурядові організації, транснаціональні корпорації (ТНК), інші організації та рухи, що утворюють у сукупності багатопланову поліцентричну систему глобального управління [19, с. 254].

У межах цього підходу комунікативну концепцію запропонував К. Дойч. Вона базується на принципі «ізоморфізму». Принцип «ізоморфізму» полягає в тому, що всі соціальні процеси, включаючи стосунки між окремими групами людей і навіть націями, підпорядковуються ідентичним закономірностям, логічним висновкам кібернетики [2, с. 94]. Суб'єктами міжнародних відносин є нації, держави, а не окремі особи чи групи людей. Народи виявляються інтегрованими у міру того, як вони стають взаємозалежними. К. Дойч вважає, що взаємозалежність між націями набагато слабша, ніж усередині нації. Якщо рівень комунікаційних зв'язків на певній території є особливо інтенсивним, то тут виникає так зване політичне співтовариство. Інтеграція – це розвиток мережі соціальних зв'язків, які є комунікаційними та інтенсивними. К. Дойч розглядає інтеграційні процеси з позиції комунікативної взаємодії між націями та державами, тобто як сукупність соціальних взаємозв'язків.

Ліберальний міждержавний підхід презентований в роботах Р. Дарендорфа, Е. Моравчика, В. Уоллеса, С. Хікса, С. Хофмана. Сутність його полягає у трактуванні євроінтеграції крізь призму постійних та швидких змін, що відбуваються в світі. Тому концепція розвитку потребує активної співпраці, а не конкуренції. Один із найбільш відомих

представників цього підходу С. Хофман писав, що національні держави, як і раніше, відіграють ключову роль в інтеграції в умовах плюралістичного характеру чинників інтеграції. У кожній державі геополітичне положення є унікальним, унікальні її інтереси й потреби, унікальні відносини із зовнішніми акторами (США, наприклад). Дослідник увів поняття «низької» (економіка) і «високої» (безпека) політики для того, щоб пояснити, чому в певній сфері вдалися співробітництво й інтеграція, а в іншій ні. Він стверджував, що логіка неофункціоналістів спрацьовує лише у сфері економічної інтеграції за умов цілковитого збігу інтересів акторів, а в політичній інтеграції пріоритет ідеологічних і прагматичних інтересів політичних еліт визначає поступ інтеграційного процесу. Зокрема, у сфері «низької політики» держави готові до інтеграції та співпраці, тоді як у сфері «високої політики» обмеження суверенітету є справою вельми проблематичною [1, с. 3].

У цілому міжурядовий підхід можна охарактеризувати таким чином: уряди держав-членів ЄС (а особливо уряди Німеччини, Франції та Великої Британії) здійснюють вирішальний вплив на політику ЄС. Таким чином, кожен уряд розуміє свій власний інтерес, який бажано досягти в межах ЄС. Провідниками для реалізації цих інтересів виступають наднаціональні структури Євросоюзу. В цілому, від співпраці в межах ЄС виграють всі учасники інтеграційного процесу.

В сучасних умовах поступового розширення ЄС на Схід, кризи у відносинах з Російською Федерацією, економічних проблем в країнах Європи тощо виникає необхідність перегляду класичних теорій інтеграції. Серед концепцій, сформованих наприкінці ХХ ст. необхідно виділити моделі одночасного розвитку декількох організацій, часткового членства, «Європи різних швидкостей», «гнучкої Європи», «Європи концентричних кіл», «Європи ядра». Перша модель передбачає ключову роль міжнародних організацій (Ради Європи, ОБСЄ, ЦЄІ) у інтенсифікації євроінтеграційних процесів.

Модель часткового членства орієнтована на участь асоційованих з ЄС держав у певних заходах Співтовариства, які переважно належать до сфери діяльності міжнародних організацій. Наприклад, можливість приєднатися до «спільних акцій» у межах спільної зовнішньої політики та політики безпеки. Ці моделі передбачають лише аспекти співробітництва з країнами-кандидатами з можливістю їхнього вступу в довгостроковій перспективі [5, с. 22].

«Європа різних швидкостей» (уперше термін з'явився в «звіті Тіндемаса» у 1975 р.) характеризує ситуацію, коли не всі держави-члени можуть або хочуть в однаковому темпі просуватися до інтеграції у певних

сферах. Це вимагає спеціальних заходів для погодження інтересів різних груп держав. Загалом положення «звіту Тіндемаса» були відхилені. Однак при запровадженні європейського механізму обмінних валютних курсів (наприкінці 1970-х років) було все ж допущено можливість «різних швидкостей» у рамках європейської монетарної системи. Реальні загрози Європі «різних швидкостей» виникли й після першої невдалої спроби прийняти Конституцію ЄС, що також свідчило про можливу кризову ситуацію в контексті творення єдиного суб'єкта міжнародних відносин [8].

Модель «гнучкої Європи» (концепція «європейського меню», «Європа за вибором», «Європа la carta», «Європа змінної геометрії») вперше була запропонована прем'єр-міністром Великої Британії Д. Мейджором. Дана модель не була задумана для подальшого поглиблення за покликанням. Скоріше ця концепція відображає мінімалістську тезу інтеграції, що обмежує інтеграцію не за часом, а за предметом (наприклад, щодо зони вільної торгівлі, коли держави-члени будуть визначатися стосовно приєднання до додаткових сфер співпраці, якщо такі є) [6, с. 202]. Таким чином, держава-член зможе самостійно обирати ступінь та сфери залучення до інтеграційних проектів. Велика Британія, наприклад, воліє не брати участь у соціальних проектах ЄС.

Модель «Європа ядра» («Документ Шойбле-Ламерса»), запропонована фракцією ХДС/ХСС німецького Бундестагу, пропонує формування «ядра Європи», яке повинно складатися з Німеччини, Франції, країн Бенілюксу, можливо, Данії та Ірландії. Вибір цих держав орієнтується на здатність виконувати критерії конвергенції, які передбачає Маастрихтський договір для третього ступеню Економічного і Валютного союзу (ЕВС). Названі країни зобов'язані не тільки тісно узгоджувати свою фінансову, фінансову, бюджетну, соціально-економічну політику, а й у своїх діях більше орієнтуватися на цілі і завдання ЄС, ніж інші члени ЄС, і більш тісно співпрацювати, насамперед у тих галузях, які доповнені Римським і Маастрихтським договорами, в основному це спільна зовнішня політика та політика безпеки, співпраця в галузі юстиції і внутрішньої політики. Одночасно автори підкреслюють принципову відкритість цієї основної групи по відношенню до всіх членів ЄС. Зокрема, називаються Італія, Іспанія і Великобританія. В рамках цієї моделі наголошується на провідній ролі Франції та Німеччини, чиї відносини мають розвиватися в такому напрямку, щоб теми, які є традиційно спірними між двома країнами (політика в галузі індустрії та сільського господарства, фінансова конституція ЄС, оборона), розглядалися більшою мірою на взаємовигідній основі. Але зазначається, що «група ядра» не повинна утворювати власних інститутів [4].

Модель «Європа концентричних кіл» була запропонована прем'єр-міністром Франції Е. Баладюром і передбачає наявність трьох різних чином інтегрованих кіл держав: зовнішнє коло формують асоційовані з ЄС країни; середнє – всі країни ЄС, і, нарешті, внутрішнє містить тільки ті держави, які готові до тіснішої інтеграції в окремих областях (тобто «ядро»). Головна відмінність між двома моделями «кіл» і «ядра» полягає в тому, що в німецькому проекті «ядро» може змінюватися залежно від сфери та рівня співпраці. Французька модель не допускає держав, які не беруть участі у валютному союзі, до посиленого співробітництва в інших сферах (наприклад, сфері безпеки й оборони). Такий підхід можна застосувати не тільки до інтеграційної структури у межах ЄС, але й в його відносинах з сусідніми країнами, наприклад, поділ: «коло єдиного законодавства», яке об'єднає країн-членів ЄС; «суміжне коло» (країни, що очікують вступу в ЄС) та «особливі кола» (країни, з якими планується поглиблення співпраці в тій чи іншій сфері) [5, с. 24].

Отже, інтеграція є складним, багатостороннім і часто суперечливим явищем. Незважаючи на те, що інтеграція є наслідком усвідомлення необхідності спільного вирішення проблем сучасності, вона, з одного боку, створює умови для формування інтернаціональних (міждержавних чи наддержавних) політичних інститутів, а з іншого – може призвести до протистояння різних соціально-політичних сил, партій, держав, цивілізацій. Оскільки кожен із теоретичних підходів акцентує увагу на певному аспекті інтеграції, то у практичній діяльності наднаціональні організації не застосовують у «чистому» вигляді ідеї якогось одного теоретичного підходу. Проте теоретичні засади інтеграції мали значний вплив на формування програм різноманітних міжнародних союзів.

У сучасній Україні, яка з часів набуття незалежності взяла курс на участь у процесах євроінтеграції, дана тема знаходить своє відбиття у роботах Ф. Барановського, Е. Бевзюка, В. Воронкової, Є. Горюнової, Л. Губерського, М. Згуровського, В. Копійки, А. Кудряченка, В. Марчука, М. Михальченка, Г. Перепелиці, А. Романюка, Ф. Рудича. Окремий дослідницький напрямок становлять праці В. Бакірова, В. Бортнікова, О. Вишняка, А. Гальчинського, М. Кармазіної, С. Конончук, О. Мазур, О. Новакової, М. Паламарчука, О. Фісуна, О. Яроша, які присвячені проблемам функціонування демократичного політичного режиму в Україні, сталість та ефективність якого є важливою передумовою успішного вступу до Європейського Союзу.

В. Денисенко, М. Золкіна, Г. Луцишин, А. Колодій, В. Крисаченко, О. Оржель, Л. Нагорна, Н. Пашина, В. Пироженко, С. Римаренко, М. Степико, Л. Угрин, С. Федуняк аналізують процеси, пов'язані з

внутрішньополітичною консолідацією країни та пошуком української національної ідеї, яка б поєднувала український менталітет, історичні особливості українства з вимогами демократичності, дотримання прав людини, інформаційними викликами та євроінтеграційними прагненнями.

Проблеми, переваги та ризики, пов'язані зі вступом України до ЄС, також активно вивчаються в українському науковому середовищі – свої роботи присвятили даному питанню Ф. Барановський, П. Гайдуцький, О. Дергачов, А. Костенко, Г. Перепелиця, К. Глодя, Д. Ковриженко, А. Круглашов, Б. Мельниченко, О. Ревуцька, Ю. Шемшученко вивчають механізми адаптації законодавства України до норм ЄС. О. Вінніков, Г. Зеленько, К. Ірха, О. Карчевська, М. Лациба, М. Попович досліджують роль інститутів громадянського суспільства у розбудові демократичного політичного режиму, який є важливою передумовою євроінтеграції. І. Бураковський, Т. Галушкіна, І. Голубій, А. Костенко, Н. Осадча, А. Філіпенко, І. Шавкун, О. Шекшуєв аналізують економічні ризики та переваги від процесу інтеграції з ЄС. Т. Возняк, О. Дергачов, О. Заремба, В. Зубач, Г. Перепелиця, О. Полторацький, М. Шульга визначають геополітичні чинники, які визначають спрямованість інтеграційних процесів України.

Широкий спектр матеріалу стосовно ретроспективного аналізу геополітичних векторів України, зовнішньополітичних орієнтирів країни на сучасному етапі міститься у наукових працях М. Михальченка. Дослідження створює об'ємне уявлення про геополітичний процес і геополітичні вектори української держави в контексті демократичного політичного процесу після проголошення незалежності України і до наших днів. Стратегічним пріоритетам зовнішньополітичного розвитку України присвячуються дослідження А. Гальчинського. Він обґрунтовує європейський вибір нової української політичної еліти після «помаранчевої революції», приділяє увагу аналізу українсько-російських відносин, пропонує шляхи реалізації вибраного геополітичного курсу Україною на сучасному етапі. Ф. Рудич та С. Лотоцький розглядають загальні закономірності та специфічні особливості української геополітики, прагнучи окреслити місце України у геополітичному просторі. В. Ржевська, О. Трегуб, В. Троян розглядають основні теоретико-методологічні аспекти європейської стратегії, аналізують історичні аспекти виникнення та розвитку ідеї єдиної Європи. Ф. Барановський звертає увагу на досить вагому роль України у сучасних зовнішньополітичних процесах і підкреслює важливість демократичної інституціоналізації в Україні при реалізації європейської парадигми сучасної зовнішньої політики.

Окрім спеціальних досліджень параметрів євроінтеграції України, що проводяться окремими політологами, в країні над визначеною проблемою працюють певні наукові школи. Зокрема, комплексне обґрунтування вибору зовнішньополітичної орієнтації України вже понад двадцять років проводиться фахівцями Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. У колективних та одноосібних монографіях і навчальних посібниках Інституту, таких як «Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти» (2002 р., за редакцією Ф. Рудича), «Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи» (2004 р., М. Михальченко), «Партнерський потенціал України: становлення і реалізація» (2009 р., О. Дергачов), «Світоглядно-теоретичний вимір сучасної української політики» (2010 р., керівник авторського колективу – М. Михальченко), «Національний суверенітет України в умовах глобалізації: Національна доповідь» (2011 р., за редакцією В. Гесця та ін.), «Геополітичні ідеї та гіпотези в українській політичній думці XX – початку XXI століття» (2013 р., О. Заремба, О. Федоренко), «Українська регіональна цивілізація: минуле, сьогодення, майбутнє» (2013 р., М. Михальченко) визначаються особливості української регіональної цивілізації, визначається її унікальність та відмінність від російської, порівнюються моделі політичні розвитку пострадянських країн, вектори зовнішньої політики, обґрунтовується необхідність європейського вибору України.

Іншим відомим закладом, який досліджує інтеграційні процеси в Україні, є Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України (до 21 вересня 2011 р. – Інститут європейських досліджень НАН України). Авторський колектив під керівництвом д.і.н., професора А. Кудряченка у своїх монографіях доводить доцільність та оптимальність європейського спрямування зовнішньої політики України. Зокрема, дана думка міститься у таких роботах: «Україна в Європі: контекст міжнародних відносин» (2011 р.), «Культурно-цивілізаційний простір Європи і Україна: особливості становлення та сучасні тенденції розвитку» (2010 р.), «Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього» (2009 р.).

Даною проблематикою також займається колектив кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, навчально-методичний і науковий Центр політичних та євроінтеграційних досліджень, створений у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника, в рамках виконання держбюджетної теми «Євроінтеграційний вибір України: історія, політика, перспективи». Таким чином, закладається потужна наукова школа дослідження євроінтеграційного процесу, що триває в Україні і сьогодні.

## Література

1. Авраменко М. Аналіз концептуальних положень міжурядового підходу до європейської інтеграції / Максим Авраменко // Віче. — 2010. — № 12. — С. 2–4.
2. Барановский В. Г. Политическая интеграция в Западной Европе / В. Г. Барановский. — М. : Наука, 1983. — 159 с.
3. Борко Ю. «Европейская идея»: от утопии – к реальности / Ю. Борко // Заглядывая в XXI век: Европейский Союз и Содружество Независимых Государств. — М. : Интердиалект, 1998. — С. 15–51.
4. Воротицкая Т. Позиции государств-членов Европейского Союза в отношении расширения ЕС на Восток [Электронный ресурс] / Татьяна Воротицкая // Белорусский журнал международного права и международных отношений. — 2004. — № 2. — Режим доступа : <http://evolutio.info/content/view/672/55/>
5. Горюнова Є. О. Євроінтеграція / Є. О. Горюнова. — К. : Академвидав, 2013. — 224 с
6. Грицяк І. Основні концепції диференційованої європейської інтеграції / І. Грицяк, О. Хоменко // Вісник Національної академії державного управління. — 2009. — № 2. — С. 200–210.
7. Європейська інтеграція та розвиток теорії державного управління : наук. розробка / [авт. кол. : О. М. Руденко, В. Д. Бондаренко, І. В. Валентюк та ін.]. — К. : НАДУ, 2012. — 64 с.
8. Кіш Є. Пошуки теоретичних моделей європейської інтеграції / Єва Кіш // Політичний менеджмент. — 2004. — № 6 (9). — С. 103–114.
9. Международные отношения: социологические подходы / [под ред. П. А. Цыганкова]. — М. : Гардарики, 1998. — 352 с.,
10. Миронов В. И. Специфика развития промышленной интеграции в Российской Федерации / В. И. Миронов // Экономический вестник Ростовского государственного университета. — 2007. — Т. 5. — № 4. — Ч. 3. — С. 21–25.
11. Натан Р. П. Современный федерализм / Р. П. Натан, Э. П. Хоффманн // Международная жизнь. — 1991. — № 1. — С. 34–48.
12. Політологічний енциклопедичний словник / [за ред. Шемшученко Ю. С.]. — К. : Генеза, 1997. — 400 с.
13. Політологічний словник : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] ; [за ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка]. — К. : МАУП, 2005. — 792 с.
14. Расширение ЕС на Восток: предпосылки, проблемы, последствия / [Под ред. Арбатовой Н. К., Гутника В. П., Хесина С. Е., Юданова Ю. И.]. — М. : Наука, 2003. — 344 с.
15. Сартори Дж. Искажение концептов в сравнительной политологии (III) / Джованни Сартори // Полис. — 2003. — № 5. — С. 67–77.
16. Стрежнева М. Социокультурные аспекты европейской интеграции / М. Стрежнева // Мировая экономика и международные отношения. — 1996. — № 12. — С. 65–75.
17. Філіпенко А. Інтеграційні перспективи України: бігравітаційна модель / А. Філіпенко // Економіка України. — 2005. — № 6. — С. 11–22.
18. Цыганков П. А. Международные отношения : [Учебное пособие] / П.А. Цыганков. — М. : Новая школа, 1996. — 320 с.



19. Шевчук Д. Мировая экономика / Денис Шевчук. — М. : Litres, 2013. — 982 с.
20. Deutsch K. W. Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience / Deutsch K. W. (et. al.). — Princeton : Princeton University Press, 1957. — 356 p.
21. Beyond Bretton Woods. Alternatives to the Global Economic Order / [Ed. by J. Cavanagh, D. Wysham, M. Arruda]. — London : Business & Economics, 1994. — 238 p.
22. Haas E. B. International Integration: the European and the Universal Process / E. B. Haas // International Organization. — 1961. — Vol. 15. — № 3. — P. 366–377.
23. Haas E. B. The Uniting of Europe. Political, Social and Economic Forces 1950–1957 / E. B. Haas. — Stanford : Stanford University Press, 1958. — 552 p.
24. Lindberg L. N. The Political Dynamics of European Economic Integration / Leon N. Lindberg. — Stanford : Stanford University Press, 1963. — 367 p.
25. Merriam-Webster Dictionary [Electronic resource] // Official website of the Merriam-Webster Dictionary. — Mode of access : <http://www.merriam-webster.com/dictionary/integration>
26. Mitrany D. A Working Peace System: an Argument for the Functional Development of International Organization / D. Mitrany. — Chicago : Quadrangle Books, 1966. — 221 p.
27. Pentland C. International Theory and European Integration / C. Pentland. — London : Faber and Faber, 1973. — 346 p.
28. Streeten P. Economic Integration. Aspects and Problems / P. Streeten. — [Second Revised and Enlarged Edition]. — Leyden, 1964. — 312 p.
29. The Dictionary of Political Analysis / [Jack C. Plano, Robert Edwon Riggs, Helenan S. Robin]. — ABC-Clio, 1982. — 197 p.

*Анализируются теоретические основы европейской интеграции. Среди политических исследовательских парадигм рассматриваются федерализм, функционализм, неофункционализм, транснационализм, либеральный межправительственный подход.*

**Ключевые слова:** *политические концепции интеграции, европейская интеграция, федерализм, функционализм, неофункционализм, транснационализм.*

*The theoretical foundations of European integration have been analyzed. Federalism, functionalism, neofunctionalism, transnationalism, liberal intergovernmental approach are considered among political research paradigms.*

**Keywords:** *political conceptions of integration, european integration, federalism, functionalism, neofunctionalism, transnationalism.*

**Щедрова Галина Петрівна** — проректор з науково-педагогічної роботи і гуманізації навчально-виховного процесу Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, завідувач кафедри політології та міжнародних відносин, доктор політичних наук, професор.

**Тиркус Юрій Степанович** — здобувач кафедри політології ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Рецензент: проф. Полішук І. О.